

[20.13]

Marcin Kozub-Woloszyn**MONETY BIZANTYŃSKIE VI—VIII w.
NAD ŚRODKOWYM DUNAJEM
I KWESTIA ICH ZRÓŻNICOWANIA
POD WZGLĘDEM MIEJSCA EMISJI**

W świetle źródeł pisanych nie ulega wątpliwości, iż obszarem z jakiego w największym stopniu na teren Kaganatu Awarского napływała moneta było Cesarstwo Bizantyńskie. Fakt ten poświadczają również dane numizmatyczne, brak — w zasadzie — nad środkowym Dunajem monet zachodnioeuropejskich [1], zupełnie śladowo pojawiają się perskie czy arabskie.

Interesującym wydaje się próba ustalenia kierunku napływu emisji cesarskich na teren Kotliny Karpackiej. Metodą może być porównanie procentowanego udziału poszczególnych mennic wśród monet z terenu Kaganatu i z sąsiednich krajów.

Niestety precyzyjne określenie granic władztwa Bajana i jego następców jest niemożliwe, zwłaszcza, iż należy tu rozróżnić zasięg osadnictwa oraz obszar podległy kontroli politycznej, poza tym przebieg interesujących nas granic nie był niezmienny w czasie. W niniejszej pracy przyjęto ustalenia W. Pohla [2] co do zachodniego i południowo — zachodniego zasięgu władzy politycznej Kaganatu, obejmuje on w wypadku Austrii teren aż po Anizę i górną Drawę, poza tym Słowenię i Chorwację na północ od Sawy. Jako awarskie traktują także znaleziska słowackie i siedmiogrodzkie, w przeciwieństwie do materiałów z Niziny Wołoskiej, choć na wspomnianej mapie W. Pohl zalicza ten teren do kontrolowanych przez koczowników.

Prezentowane poniżej dane oparłem o analizę 2128 monet, w wypadku których znam mennicę lub przynajmniej kraj / region emisji [3]. Na Kaganat przypadają 343 monety [4], Bułgarię 224 [5], b. Jugosławię 977 [6], a Rumunię 584 [7].

Teoretycznie należałoby porównać udział poszczególnych mennic zaczynając od emisji Justyniana I, a kończąc na Michale II. Za pierwszego z tych władców otrzymują Awarzy pierwsze wypłaty, za drugiego zaś po raz ostatni wzmiankowani są jako samodzielna jednostka polityczna. Ze względu na ilość znalezisk porównywanie procentowego udziału mennic ma jednak sens tylko po panowanie Konstantyna IV [8]. Osobny problem to monety Justyniana I, większość z nich z całą pewnością wiąże się z poprzedzającym nad środkowym Dunajem lud Bajana osadnictwem germańskim [9].

Chcąc uzyskać bardziej plastyczny obraz zachodzących przemian połączono niektóre mennice w grupy. I tak jako pochodzące z Konstantynopola potraktowano także emisje z Kyzikos i Nikomedii, mianem sycylijskich określono monety z Katanii i Syrakuz oraz takie, które zostały tam kontrmarkowane, monety wybite w Rzymie, Rawennie, czy w mennicach

Tab. I. Procentowy udział mennic w obrębie analizowanych obszarów

Mennica	Obszar			
	Kaganat Awarski	Bułgaria	Była Jugosławia	Rumunia
Konstantynopol	62,1	78,3	55,9	85,7
Antiochia	9,0	2,2	3,4	3,0
Tesalonika	5,0	18,3	28,1	9,6
Salona	0,3		8,7	
Kartagina	4,1	0,4	0,3	0,6
Sycylia	3,5		0,1	0,1
Italia	9,9	0,4	3,2	
Aleksandria	6,1		0,2	1,0
Arabowie*			0,1	
Cherson		0,4		

* monety bizantyńsko-arabskie

longobardzkich opisują pod hasłem Italia, wśród aleksandryjskich znajdują się także anonimowe monety brązowe bite w Egipcie.

Porównując poszczególne załączone tabele i wykresy zaobserwować można szereg zjawisk. W niniejszej pracy ograniczam się do omówienia kilku najważniejszych.

1. Wykresy II—V wskazują, iż w czasie zmniejsza się liczba reprezentowanych mennic, za panowania Herakliusza praktycznie nie spotykamy już Tesaloniki i Antiochii. Przyczyną jest z pewnością reforma systemu menniczego Cesarstwa przeprowadzona przez Herakliusza. Zasadniczy przełom przynosi rok 629 kiedy to zamknięto ostatecznie mennice m.in. w Antiochii, Kyzikos, Nikomedii, Tesalonice, należy jednak zaznaczyć, iż Antiochia nie była już regularnie działającą mennicą od roku 610 [10].

2. Ograniczona do panowania Justyniana I obecność emisji salonickich (tylko na terenie Kaganatu i b. Jugosławii) odpowiada charakterowi pracy tej mennicy [11].

3. W zasadzie wyłącznie do Kaganatu ograniczona jest obecność monet bitych na Sycylii. Spotykamy je być może już za Justyniana I i Maurycego, w większej ilości dopiero za Herakliusza i jego następców. Warto dodać, iż jedyne tego typu monety z Rumunii i b. Jugosławii to monety Konstansa. Taka chronologia owych znalezisk wiąże się z faktem, iż mennice sycyliskie podjęły regularną działalność dopiero od lat 640-tych, w wyniku reform Herakliusza i zwłaszcza Konstansa [12].

4. Różnice pomiędzy Kaganatem a obszarami sąsiednimi stają się widoczne gdy porównamy udział na poszczególnych terenach monet bitych na SE i SW od interesującego nas terytorium. Do pierwszej grupy zaliczyłem monety z Konstantynopola, Antiochii i Tesaloniki, do drugiej z Italii, Sycylii i Kartaginy (o monetach z Aleksandrii por. niżej). Zarówno na wykresie zbiorczym, jak i 4 pozostałych widać, iż na terenie Awarii o wiele częściej, niż na przyległych obszarach spotykamy monety włoskie i kartagińskie.

W wypadku Bułgarii i Rumunii rzeczywiście liczba interesujących nas emisji jest znikoma (2 i 5 egz.), inaczej ma się rzecz na terenie b. Jugosławii,

gdzie zajerestrowano ich 37. Należy jednak wyjaśnić, że znaczna ich część to monety Justyniana I (18 egz.), o których z pewnością możemy powiedzieć, że w swej większości dotarły na badany teren zanim nad Dunajem pojawiła się horda Bajana, pozostałe zaś 19 pochodzi bądź z kolekcji muzealnych: Pula, Istria (15), czy Zadar (1), bądź znaleziono je w miejscowościach (Vid, Vrbnik) położonych w zachodniej części Chorwacji. Jedyny wyjątek to raweński heksagram Herakliusza z m. Valandovo (Macedonia), znaleziony wraz z 8 emisjami z Konstantynopola.

Obszar Kaganatu dostarczył 65 monet omawianego typu [13] (w tym 26 egzemplarzy wyemitowanych za Justyniana I, które należy zapewne traktować tak jak znaleziska jugosłowiańskie). Wykres II pokazuje, iż udział owych emisji południowo-zachodnich na terenie Kaganatu zwiększa się w czasie. Należy jeszcze dodać, iż znaleziska tych monet koncentrują się w zachodniej części Avarii (Dolna Austria, Burgenland, Wiedeń, Styria, Karyntia, kom. Győr-Moson-Sopron, Fejér, N Słowenia, NW Chorwacja).

5. Kolejny problem to obecność nad środkowym Dunajem monet bitych w Aleksandrii, chodzi tu zwłaszcza o emisje brązowe. W okresie wczesnobizantyńskim mennica ta wznowiła działalność za Justyna I, pełny system nominałów pojawia się za jego następcy. Produkowano tu monety brązowe o nominale charakterystycznym wyłącznie dla Aleksandrii (33, 12, 6, 3 nummi). Działalność mennicy trwa po rok 642, gdy miasto pada ofiarą Arabów (na krótko wznowiła ona jeszcze działalność w czasie bizantyńskiej rekonkwisty — 645/46) [14].

Podobnie jak w poprzednim wypadku analiza wykresów I—V wskazuje, iż obecność tych monet to jedna z cech specyficznych Kaganatu. Całkowicie brak ich z terenu Bułgarii, w wypadku b. Jugosławii chodzi bądź o monetę złotą (Vid), bądź o brązową, pochodzącą z kolekcji w m. Pula (Istria). Z Rumunii znam 6 aleksandryjskich brązów, pochodzą one z I skarbu (Voinești, jud. Vaslui). Z terenu Kaganatu pochodzi 41 monet tego typu, nawet przyjmując, iż emisje Justyniana I nie wiążą się z omawianym zagadnieniem to nadal przewaga liczebna Avarii (37 egz.) jest widoczna. Jak pokazuje wykres II udział owych monet narasta w czasie, podobnie jak w powyżej opisanym przypadku ich znaleziska koncentrują się w zachodniej części Kaganatu (Dolna Austria, Wiedeń, Karyntia, kom. Győr-Moson-Sopron, N Słowenia).

Wydaje mi się, iż stwierdzona w p. 4 obecność na terenie Kaganatu monet wybitych w Italii, na Sycylii czy w Kartaginie znajduje dość łatwe wytłumaczenie. Jak wiadomo już zajęcie Kotliny Karpackiej przez Bajana odbywa się za zgodą, czy nawet (w wypadku jej wschodniej części) we współpracy z Alboinem. W roku 591/92 zawarty zostaje układ pokojowy pomiędzy obiema stronami, zdaniem m.in. W. Pohla również akcja Awarów przeciw Gisulfowi II (ok. 611) odbyła się za zgodą Agilulfa (nie dowodziłoby to więc pogorszenia wzajemnych kontaktów), z całą pewnością zaś na życzenie Grimoalda interweniują Awarzy przeciw Lupusowi w 663 r. O tym, iż także w VIII w. Liutprand starał się o dobre kontakty z Awarami informuje nas Paweł Diakon [15]. Z pewnością poddani władców Longobardów prze-

Tab. II. Procentowy udział mennic wśród emisji poszczególnych władców w obrębie analizowanych obszarów

Władcy	Mennice									
	Konstantynopol	Antiochia	Tesalonika	Salona	Kartagina	Sycylia	Italia	Aleksandria	Arabowie*	Cherson
	Kaganat Awarski									
Justynian I	68,2	11,4	3,0	0,8	4,5	0,8	9,8	1,5		
Justyn II	61,4	12,3	19,3		3,5		3,5			
Tyberiusz I	75,0	25,0								
Maurycy	52,8	19,4	5,6			2,8	8,3	11,1		
Fokas	72,1	5,6			5,6		5,6	11,1		
Herakliusz	51,4				2,7	10,8	2,7	32,4		
Konstans II	76,5				11,8	8,8		2,9		
Konstantyn IV	100,0									
	Bulgaria									
Justynian I	95,8	1,0	3,2							
Justyn II	59,5	2,7	37,8							
Tyberiusz I	88,8		11,2							
Maurycy	62,2	3,4	31,0							3,4
Fokas	88,8	11,2								
Herakliusz	88,8						11,2			
Konstans II										
Konstantyn IV					100,0					
	Była Jugosławia									
Justynian I	70,0	5,0	7,6	17,0	0,4		3,0			
Justyn II	42,4	1,5	54,9		0,3		0,6	0,3		
Tyberiusz I	27,3	2,2	68,3				2,2			
Maurycy	46,0	3,2	37,7				13,1			
Fokas	77,8	11,1					11,1			
Herakliusz	71,6						19,0	4,7	4,7	
Konstans II	83,3					16,7				
Konstantyn IV							100,0			
	Rumunia									
Justynian I	93,0	2,8	4,2							
Justyn II	72,8	3,0	24,2							
Tyberiusz I	69,8	11,6	18,6							
Maurycy	83,2	6,7	10,1							
Fokas	88,0	3,0	9,0							
Herakliusz	65,5		3,8		7,6			23,1		
Konstans II	81,3				12,5	6,2				
Konstantyn IV	100,0									

* monety bizantyńsko-arabskie

bywali na terenie Kaganatu, bądź jako jeńcy (np. z Cividale), bądź jako rzemieślnicy pracujący na rzecz kagana, np. szkutnicy przysłani przez Agilulfa. Kontakty te poświadczone są także w materiale archeologicznym, np. na cmentarzysku w Zamárdi, kom. Somogy [16], w ciekawy sposób ilustrują je także materiały z bawarskiego cmentarzyska w Moos-Burgstall, zwłaszcza grób 35 (Freeden, von). W tej sytuacji można przyjąć, iż za-jezestrowane na terenie Kaganatu monety longobardzkie i inne wyemitowane na terenie Włoch, a być może i w Kartaginie stanowią odbicie owych kontaktów w materiale numizmatycznym [17].

W wypadku monet Aleksandryjskich istnieją teoretycznie 3 możliwe trasy ich przenikania nad środkowy Dunaj :

1) poprzez Marsylię do Europy i dalej za pośrednictwem państwa Merowingów/Karolingów;

2) poprzez Italię i dalej Alpy;

3) poprzez Bałkany.

W sposób zdecydowany odrzucić można pierwszą z owych koncepcji, przeczy jej już wspomniany na wstępie brak monet zachodnioeuropejskich w materiałach awarskich [18]. Rozwiązaniem najprostszym wydaje się przyjęcie trzeciej z wymienionych możliwości. Należy jednak wziąć pod uwagę, iż w świetle **przeze mnie** zgromadzonych danych monety Aleksandryjskie nie są praktycznie spotykane w krajach sąsiadujących z Avarią, brak ich jest również w materiale albańskim (Spahiu), czy też peloponeskim (Awramea) [19]. W tej sytuacji brać należy pod uwagę, iż monety te mogły docierać nad środkowy Dunaj za pośrednictwem longobardzkiej Italii. Istnienie powiązań pomiędzy tymi obszarami nie ulega wątpliwości (por. wyżej). Dodatkowym argumentem może być opisana już lokalizacja znalezisk owych monet na terenie Kaganatu [20]. Udowodnienie powyższej koncepcji wymaga dalszych studiów nad znaleziskami monet z Grecji i przede wszystkim Włoch, obecnie jestem w stanie wskazać 8 interesujących nas brązów z Italii [21].

Warto jeszcze dodać, iż zjawisko to miałoby analogię w procesie rozprzestrzeniania się na terenie osadnictwa frankijsko-alamańskiego brązowych naczyń koptyjskich, miało się to dokonać za pośrednictwem właśnie Longobardów [22].

1. Bóna I. Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár // AAH. T. XXXII. 1980. S. 83; Suchodolski St. Moneta i obrót pieniężny w Europie Zachodniej // Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej. Z. 13. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1982. S. 153, 237.
2. Pohl W. Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567—822 n.Ch. München, 1988. Mapa 2.
3. W wypadku np. monet longobardzkich nawet nie znając nazwy mennicy możemy z całą pewnością przyjmować, iż wybito je w Italii.
4. Alram M., Denk R., Szaivert W. Die Münzsammlung des AugustinerChorherrenstiftes Klosterneuburg // TRNB. T. 6 (DÖAdW. T. 202). 1989; Biróné-Sey K. Fundmünzbericht 1977 // AAH. T. XXXII. 1980. S. 455—466; Biróné-Sey K. A Pécsváradi éremlelet // FA. T. XXXVIII. 1987. S. 171—192; Csallány D. Vizantijskije monety v awarskich nachodkach // AAH. T. II. 1952. S. 235—250; Dick F. Die Münzsammlungen der Zisterzienstifte

- Wilhering und Zwettl // TRNB. T. 1 (DÖAdW. T. 121). S. 67—138 (uwzględniono tylko kolekcję w Zwettl); *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn*. T. I. Bonn, Budapest, 1990; T. II. 1993; Garam É. Die münzdatierte Gräber der Awarenzeit // *Awarenforschungen*. (Archaeologia Austriaca. T. 1—2. Studien zur Archäologie der Awaren. 4.) Wien, 1992. S. 135—250; Hahn W. Die Fundmünzen des 5—9 Jahrhunderts in Österreich und den unmittelbar angrenzenden Gebieten // *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. T. II. (DÖAdW. T. 204.) 1990. S. 235—250; Hahn W., Schmidt-Dick F., Szaivert W. Die Münzsammlung des Bezirksmuseums Stockerau // TRNB. T. 7 (DÖAdW. T. 219) 1991; Horedt K. *Siebenbürgen im Frühmittelalter*. Bonn, 1986; Huszár L. Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken // *AAH*. T. V. 1954. S. 61—109; Kos P. The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 B.C. — 1000 A.D. // *Situla*, (1984—85). T. 24. 1986; Kovačević J. *Avafi i zlato* // *Starinar*. T. XIII—XIV. Beograd, 1963. S. 125—135; Müller R. Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás // *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. Budapest, 1989. S. 141—164; *Nálezy mincí na Slovensku*. T. IV. Nitra, 1994; Preda C. *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunareana* // *Studii și Cercetări de Istoria Veche*. T. 23. București, 1972. S. 375—415; Specht E. Die antiken Münzen des Stadtmuseums Klosterneuburg, Römischer Österreich. T. 3. Wien, 1975. S. 183—193; Szaivert W., Schmidt-Dick F. Die antiken Münzen aus St. Pöltner Museen. Die Sammlung des Diözesanmuseums und des Stadtmuseums. // TRNB. T. 8 (DÖAdW. T. 227) 1992.
5. Авдеев С. Монетните находки от България, намерени в периода 1823—1900 г. (по архивни и литературни данни) // *Нумизматика*. Г. XV. К. 2. София, 1981. S. 24—40; Димитров М. Преглед върху монетната циркулация в Дионисополис през ранното средновековие (VI—XI в.) // *Нумизматика*. Г. XVI. К. 1. София, 1982. S. 33—40; Герасимов Т. Съкровища с монети, намерени в България през 1967 г. // *Известия на Археологическия Институт, Българска Академия на Науките*. Г. XXXI. София, 1969. S. 231—237; Юрикова И. Монетните находки, открити в България през 1971 и 1972 г. // *Археология*. Г. XIX. К. 1. София, 1977. S. 67—73; Она же. Монетните находки, открити в България през 1977 и 1978 г. // *Археология*. Г. XXI. К. 4. София, 1979. S. 59—65; Она же. Монетните находки, открити в България през 1982 г. // *Археология*. Г. XXVII. К. 2. София, 1985. S. 58—64; Карайотов И. Колективна находка от византийски монети в с. Черноморец // *Нумизматика*. Г. VI. К. 4. София, 1974. S. 19—22; Парушев В. Антични монети от Калиакра // *Известия на Народния Музей Варна*. 27/42. 1991. S. 20—31.
6. Иванишевић В. Византијски новац са Београдске тврђаве // *Нумизматичар*. Бр. 10. Београд, 1987. S. 88—110; Он же. Византијски новац (491—1092) на збирке Народног Музеја у Пожаревцу // *Нумизматичар*. Бр. 11. Београд, 1987. S. 87—104; Янакиевски Т. Наоди на византијски монети во градите 5A и 5B од доцноантичката микростанчена целина врз римскиот театар во Heraclea Lyncestis // *MAA*. 4. 1978. S. 189—203; Кепески К. Рановизантиска остава на бронзени монети од местото Баба кај Прилеп // *MAA*. 3. 1977. S. 181—193; Marović I. Depot bizantskog novca iz Slatina (o. Čiovo) i novci solinske kovnice u Arheološkom Muzeju u Splitu // *Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku*. Sv. 79. Split, 1986. S. 285—308; Idem. A Hoard of Byzantine Gold Coins from Narona. *Studia Numismatica Labacensia, Alexandro Jeloinik oblata* // 26. *Situla*, 1988. S. 295—316; Matijašević R. Zbirka bizantskog novca u Arheološkom muzeju Istre u Puli // *Starohrvatska Prosvjeta*. Serija III. Svezak 13. Split, 1983. S. 217—233; Микулђић И., Никуљска Н. Рановизантиски град «Маркови кули» на водно // *MAA*. 4. 1978. S. 137—150; Mirnik I. Skupni nalaz bizantskog brončanog novca 6. stoljeća iz Kaštel Starog // *VAMZ*. 3. serija. IX. 1975. S. 161—166; Idem. Nalazi novca s Majsana // *VAMZ*. 3. serija. XVIII. 1985. S. 87—96; Idem. Skupni nalazi novca iz Hrvatske IX. Skupni nalaz heraklijevih zlatnika iz Zrmanje // *VAMZ*. 3. serija. XXIII. 1990. S. 163—171; Popović V. Petits trésors et trésors démembrés de monnaie de bronze protobyzantins de Serbie. *Нумизматичар*. Бр. 7. Београд, 1984. S. 57—90; Радић В. Остава рановизантијског новца из села Грнчар код Гњилана // *Нумизматичар*. Бр. 14. Београд, 1991. S. 49—56; Он же. Налаз сребрног новца царева Ираклија и Констанса и из збирке Народног Музеја у Београду // *Нумизматичар*. Бр. 17. Београд, 1994. S. 75—84; Razmoska D. Vue d'ensemble sur les monnaies du Ve au XIIIe siècle se trouvant dans la Collection Numismatique d'Ohrid, Lihnid // *Recueil de Travaux*. 5. Ohrid, 1983. S. 83—108.

7. Bordea P.Gh., Mitrea B. Découvertes monétaires en Roumanie — 1989 (XXXIII) // *Dacia*. XXXIV. 1990. P. 299—308; Idem. Découvertes monétaires en Roumanie — 1991 (XXXV) // *Dacia*. XXXVI. 1992. P. 199—206; Idem. Découvertes monétaires en Roumanie — 1992 (XXXVI) // *Dacia*. XXXVII. 1993. P. 307—320; Căpitanu V. Tezaurul de monede bizantine descoperit la Horgești (jud. Bacău) // *Carpica*. T. IV. Bacău, 1971. P. 253—269; Coman Gh. Contribuții la cunoașterea fondului etnic al civilizației secolelor V—XIII în jumătatea sudică a Moldovei // *Carpica*. T. XI. Bacău, 1979. P. 181—216; Mihailescu-Birliba V., Butnariu V. Descoperiri monetare din Moldova. I // *Arheologia Moldovei*. T. XII. Iași, 1988. P. 311—320; Mitrea B. Découvertes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie (XVII) // *Dacia*. XIX. 1975. P. 309—317; Idem. Découvertes monétaires en Roumanie // *Dacia*. XIX. 1975. P. 318—326; XX. 1976. P. 287—293; XXI. 1977. P. 375—381; XXII. 1978. P. 363—369; XXIV. 1980. P. 371—378; XXV. 1981. P. 381—390; Pavel V. Monede de aur romane imperiale și bizantine în colecțiile muzelului din Alba Julia // *Acta Musei Apulensis*. T. XV. Alba Julia, 1977. P. 663—670.
8. Tylko na wykresie I uwzględniłem także owe nieliczne, wybite po 685 roku monety.
9. Z tegoż powodu w niniejszym opracowaniu nie uwzględniłem emisji Ostrogotów wybitych w okresie panowania Justyniana I. Najmłodsze z nich pochodzą z roku 553, zostały więc wybite na kilka lat przed pojawieniem się Awarów w Europie, na temat ich znalezisk na terenie byłej Jugosławii por. ostatnio: Demo Ž. Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia and Herzegovina // *Situla* 32. 1994 (informacja Profesora St. Suchodolskiego, za którą składam serdeczne podziękowania).
10. Hahn W. Moneta imperii Byzantini. T. III (DŌAdW. T. 148) 1981. S. 14, 15, 289—291; Salamon M. Mennictwo bizantyńskie // *Zarys mennictwa europejskiego*. T. VI. Kraków, 1987. S. 139, 140.
11. Hahn W. Moneta... S. 291; Salamon M. Mennictwo... S. 77, 126.
12. Hahn W. Moneta... S. 291; Salamon M. Mennictwo... S. 152, 167—169.
13. Dodać tu należy jeszcze około 8 monet wybitych na terenie Friulu, znalezionych w Hadersdorf am Kamp (Dolna Austria), wiemy, iż należy datować je na 2 połowę VII w.
14. Hahn W. Moneta... S. 141, 142, 289; Salamon M. Mennictwo... S. 72, 177, 118, 163.
15. Nie sposób cytować tu większej liczby odnośnych publikacji: Dabrowska E., Szymański W. Awarzy, Węgrzy. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1979. S. 33, 34, 46, 47 i 86; Menghin W. Die Langobarden. Archäologie und Geschichte. Stuttgart, 1985. S. 94—99; Pohl W. Die Awaren... S. 50—57, 149, 159—160, 239, 275—276, 308; Brozzi M. Avari e Longobardi friulani // *Gli Avari. Un popolo d'Europa*. (Pubblicazioni della deputazione di storia patria per il Friuli. 22) Tavagnacco; Udine, 1995. P. 57—67. Odbiciu owych kontaktów w materiale archeologicznym wiele uwagi poświęcił w swej najnowszej publikacji: (Kiss A. Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked // *Studien zur Archäologie der Awaren*. T. 5. Innsbruck, 1996. S. 300—302).
16. Bárdos E. La necropola di Zamárdi // *Gli Avari...* S. 151—163; Knaut M. Goldblattkreuze und andere Kreuzzeichen. Gedanken zu einer Süddeutsch-italischen Beigabensitte // *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag* (Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte. T. 16) Marburg, 1994. S. 323—324.
17. O obecności tych monet na terenie Włoch dobrze świadczą kolekcje z Rawenny i Werony, w mniejszym stopniu dane zgromadzone w pracy: Cocchi E. E., Gulinelli M. T., Morelli A. L. Imperi Romano e Bizantino. Regni Barbarici in Italia attraverso le Monete del Museo Nazionale di Ravenna. Catalogo. Faenza, 1983; Arslan E.A. La circolazione monetaria (secoli V—VIII) // *Atti Convegno Internazionale su La storia dell'Altomedioevo italiano (VI—X secolo) alla luce dell'archeologia*. Spoleto, 1994. P. 510, 513, 514, 516. Na katalog kolekcji raweńskiej zwrócił mi uwagę, jak i umożliwił skorzystanie z niego Profesor W. Hahn, z kolei w wypadku pracy E. A. Arslaniego jak i cytowanej poniżej J. Lafaurie i C. Morrisson za podobnego rodzaju pomoc składam podziękowania Profesorowi St. Suchodolskiemu.
18. Z interesującego nas tu punktu nie ma więc znaczenia, iż pojedyncze brązy Aleksandryjskie zostały zarejestrowane na południu Francji (Lafaurie J., Morrisson C. La pénétration des monnaies byzantines en Gaule mérovingienne et visigotique du VIe au VIIIe siècle // *Revue numismatique*. 6e série. T. XXIX. Paris, 1987. P. 54, 67).

19. Na publikację tę zwrócił mi uwagę, jak i umożliwił skorzystanie z niej M. Salamon, za co serdecznie dziękuję.
20. Warto jednak dodać, iż owa zachodnia część Kaganatu dzięki publikacjom W. Hahna i serii TRNB w wypadku Austrii, P. Kosa odnośnie Słowenii, a serii FMRU w wypadku komitatów Győr-Moson-Sopron i Fejér jest znacznie lepiej rozpoznana pod interesującym nas względem od pozostałej części Kotliny Karpackiej.
21. Muzeum Miejskie w Weronie: Justynian I — 2 egz., Fokasa — 1, Herakliusz — 1, Konstans — 2, Muzeum w Rawennie oraz znalezisko z m. Torcello: po 1 monecie Herakliusza (Cocchi E. E., Gulinelli M. T., Morelli A. L. *Imperi Romano e Bizantino...*; Arslan E.A. *La circolazione monetaria...* P. 517). Należy jednak przyznać, iż owe 8 monet w porównaniu z liczbą monet bizantyńskich w ogóle przechowywanych w Weronie, czy wzmiankowanych przez E.A. Arslana to liczba znikoma.
22. Werner J. Fernhandel und Naturalwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen // *Moneta e scambi nell'alto Medioevo*. Spoleto, 1961. P. 563—570, 598. Mapa 2; Menghin W. *Die Langobarden...* P. 184, 185. Należy zaznaczyć, iż w wypadku tej grupy zabytków część badaczy jest zdania, iż dotarły one do Europy poprzez Marsylię (Roth H. *Zum Handel der Merowingerzeit auf Grund ausgewählter archäologischer Quellen // Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV. Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 156)*. Göttingen, 1987. S. 183). Wyniki nowszych badań na temat naczyń koptyjskich w Europie: Périn P. *A propos des vases de bronze «coptes» du VIIe si cle en Europe de l'Ouest : le pichet de Bardouville (Seine-Maritime) // Cahiers Archeologiques, fin de l'Antiquité et Moyen Âge. 40*. Picard, 1992. P. 35— 50.

[20.13]